

اهمیت و آثار دعا و نیایش و چگونگی بهره‌گیری از آن در تربیت دینی کودکان و نوجوانان

حسین احمدی

خداوند نکر شده است^۱. از طرف دیگر موجودات عالم و بویژه انسان دارای ضعف ذاتی و فقر سرشتی است که از این نقص در رنج است و در مقابل کمال و عظمت خداوند، خود را ناچیز و نیازمند احساس می‌کند. در

می‌گردد. در وجود انسان حقیقت‌جویی، زیباخواهی، توجه به خدا، عبادت و... به ودیعت نهاده شده است. در قرآن کریم و روایات متعددی این ویژگی انسان بیان گردیده و آفرینش انسان توأم با معرفت

اللهم اخرجنی ظلمات الوهم و اکرمنی بنور الفهم

در سرشت انسان ها و گرایشهای گوناگونی نهفته است. از دیدگاه فلاسفه، میل، کشش به سوی نقطه کمال تعریف

سختی و گرفتاری این چهره نمایش واقعی‌تری داشته و راهی برای نجات خویش از این مهالک می‌طلبید. این فقر و ضعف در برابر جلال و عظمت خداوند به خضوع و خشوع منتهی گردیده که پرستش و عبودیت ذات احدیت تلقی می‌گردد. شیوه اظهار این پرستش و تحمید ذات یگانه احدیت که بی‌نقص و کامل است همان دعا و نیایش است. انسان آگاهی که بنابر اعتقادات دینی، آثاری از روح خدا را در خود می‌بیند و بازگشت خویش را نیز به سوی او می‌داند از این فراق نالیده و خواستار وصل به درگاه ربوبی است. اتصال شمع وجودش به سرچشمه و منبع نور از آمال و آرزوهای دیرینه اوست و خواندن و پرستش نوعی هماهنگی با اجزای هستی است چرا که همه هستی به تسبیح ذات مقدس او مشغولند و به سوی او طی مسیر می‌کنند. خداوند نیز انسان را به سوی نیکی و خیر دعوت کرده و عموم مردم را نیز از خیر و رحمت خویش بهره‌مند ساخته است.

● ضرورت توجه به دعا

هدف از خلقت انسان عبادت خداوند است^۲ و دعا مغز و اصل عبادت شمرده شده است.^۳ نیایش نشان‌دهنده راه و خود راه و هدفی پویا و مسیری صحیح و منقن برای هدایت عواطف و پاسخی به احساس و نیاز درونی انسان در جلب رحمت الهی محسوب می‌گردد. توجه به دعا ورود به ریشه‌های مکتب و ابهام‌زدایی از یک نیاز درونی است. باید اذعان کرد ابعاد سازنده دعا و نیایش و بهره‌گیری شایسته از آن مورد غفلت و نسیان قرار گرفته و در مسیر پیکار و مبارزه با دشمن بیرونی و درونی، محلی بزرگ برای تربیت از دست ما خارج گردیده است. عدم ارتباط با خداوند در شکل گسترده و همه‌جانبه آن و یا به عبارتی فراموشی توجه به همه ابعاد وجود فرد موجب فراهم کردن شرایطی تأسف‌بار برای جوامع امروزی گردیده است چنانکه اقوام و امم گذشته شرایطی دردناک به دلیل اعراض از یاد خدا داشته‌اند.

روش‌های تربیتی دینی اصیل و غنی که زمینه‌ساز پرورش انسانهای الهی می‌شود به دلیل غلبه و نفوذ علوم تجربی و آزمایشگاهی مورد بی‌مهری قرار گرفته است. منابع، روشها و محتوای درس نوجوانان و جوانان جز آموزش ظاهری و محفوظات نیست. نیایش نیز که صیقل‌دهنده روح و روان از پلیدیها و ریسمان محکم ارتباط با معبود است عمدتاً وسیله‌ای برای دریافت حوائج و بیان مشکلات انسان ضعیف وانمود گردیده است. محمدرضا حکیمی نویسنده و محقق برجسته معاصر پس از بحث پیرامون اهمیت دعا می‌گوید: در واقع دعا بذری است در زمینی به نام معرفت که نتیجه آن تهذیب نفس است و داشتن فرهنگی انسانی-خدایی و ثمره این حالت قرب است و حب ولایت و ایثار و گذشت. و در ادامه می‌افزاید: این بود که صاحب‌الغدير (علامه امینی) با عرفان وسیعی که نسبت به مجموعه موارد ائمه طاهرین (ع) داشت از این موضوع ناراحت بود که مکتب دعا به طور صحیح معرفی نشده است و با سلسله‌ای از جهالت‌ها، عادات و خرافه‌ها آمیخته است و شیعه از این عمق و اصالت بی‌بهره مانده است و این همه تعلیم و معرفت که به صورت و قالب دعا رسیده است، مورد غفلت قرار گرفته است.^۴

اگر چه انقلاب شکوهمند اسلامی در توجه به منابع غنی اسلامی و تبیین معانی، مولفه‌ها و واژه‌های دینی نقشی اساسی ایفا نموده اما هنوز ریشه‌ها و معانی دقیق واژه‌ها و مفاهیم دینی به شکل عمیق و نظام‌دار و مرتبط با مجموعه اعتقادی و عنصری از نظام توحید معرفی و مطرح نگردیده است.

آثار مترتب بر دعا و مضامین غنی آن، که توسط روشنفکران ناباور و خود فروخته، تحریف گردیده باید مورد بازشناسی قرار گرفته و به شکل محتوا و روش، در متن درس و برنامه‌های آموزشی قرار گیرد.

اهمیت و فضیلت دعا:

قرآن کریم با صراحت تمام انسان را به خواندن خدا دستور داده و اجابت آن را نیز متقبل گردیده است.^۵ این تشویق به حدی است که خلقت انسان و توجه به او، برای عبارت و نیایش ذکر شده است در سوره فرقان آیه ۷۷ آمده است **قل ما یعزبکم ربی انزلنا دعائکم**

سربچی کنندگان از دعا و عبادت، در عذاب دوزخ مخدند^۶ و حضرتش دعوت درخواست کننده را هنگامی که او را بخواند اجابت می‌کند: **اَجِبْ دَعْوَةَ الدَّاعِ اِذَا دَعَا.**

در احادیث ائمه معصومین نیز توصیف و تعبیراتی محکم برای ندا و دعا ذکر گردیده و در روایتی از امام صادق دعا کردن افضل از قرآن خواندن بیان شده است.^۷ بسیاری از آیات قرآن خود به شکل دعا و مناجات بیان شده است. گوئی خداوند متعال، خود تذکر دهنده به دعا و مشوق این نوع سخن گفتن و عرض حال و بیان مکنونات است. در احادیث دعا سپر مؤمن^۸ و بازگشت‌دهنده قسبای آسمانی خواننده شده است.^۹ بسیاری از کتب معتبر شیعی ابواب متعددی را به ذکر سخنان پیامبران و ائمه معصومین پیرامون اهمیت دعا، نقش آن، اصرار و الحاح در دعا، آداب و شرایط دعا ... اختصاص داده‌اند.

بزرگان دینی نیز در توضیح این بخش از معارف دینی چیزی را فرو گذار نکرده و در موقعیتهای گوناگون به تشریح و توضیح آن پرداخته‌اند. حضرت امام خمینی (ره) می‌فرماید:

«دعا نقش سازندگی دارد. آنهایی که به خیال خودشان مردم را از دعا و ذکر پرهیز می‌دهند تا مردم به دنیا بپردازند نمی‌دانند که همین دعا آدم را می‌سازد. اقامه عدل را در دنیا همین انبیايي کردند که اهل ذکر و فکر و دعا بودند... کسانی که از کتب ادعیه انتقاد می‌کنند برای این است که جاهلند، نمی‌دانند که این کتب ادعیه چطور انسان می‌سازد. نمی‌دانند این دعاهایی که از ائمه وارد شده مثل مناجات شعبانه، دعای کمیل، دعای عرفه حضرت سیدالشهدا (ع)، دعای

سمات ... چه جور انسان را درست می‌کند. همان کسی که دعای شعبانیه را می‌خواند شمشیر هم می‌کشد و با کفار می‌جنگد»^{۱۰} رهبر معظم انقلاب حضرت آیت... خامنه‌ای در این مورد می‌فرمایند:

«یکی از نعمت‌هایی که خداوند به انسان بخشیده، نعمت دعاست. همین که خدای متعال خالق ماست مولای ماست و ما بنده حقیر و کوچک او هستیم و به ما اجازه داده است که او را بخوانیم و او را بخوانیم، این

یکی از بزرگترین نعمتهای خدا و بزرگترین منت‌های الهی بر سر انسان است. اگر این نعمت دعا نبود بنی آدم در یک زندان خفه‌کننده‌ای قرار داشت»^{۱۱}

استاد مطهری به کزات و در کتب گوناگون خویش به نیایش اشاره کرده و آن را یکی از پایدارترین و قدیمی‌ترین تجلیات روح آدمی دانسته و آن را در هر زمان و هر جا آمیخته انسان شمرده و تفاوت را در شکل کار و

شخص معبود می‌داند.^{۱۲}

دانشمندان و فلاسفه غیرمسلمان از قبیل الکسیس کارل، ویلیام جیمز، کانت و ... هر کدام در اهمیت نیایش و اثرات آن در حد گنجایش و میزان درک خود مطالبی بیان نموده‌اند اگر چه این اظهارات و عقاید با درک صحیح از هستی و مفاهیم عمیق مذهبی فاصله‌ای زیاد دارد اما در عصر، بحران بی‌دینی و تلالو علم و دانش، این‌گونه اظهارات قابل تعمق و درخور است.

آثار فردی و اجتماعی دعا

ذکر خدا و یاد محبوب حتی اگر چه بدون اجابت آنی و پاسخ سریع به درخواست داعی باشد اثرات قابل توجه و مهمی در ذهن و رفتار فرد بر جای گذاشته و البته یقیناً باید در ترغیب و آموزش دعا از این نوع روح سوداگران و معامله‌گونه پرهیز کرد. رابطه با خالق و اظهار عجز و لایه و خارج شدن از خودیت خود اگر حتی اندکی در نیایش حاصل گردد فلسفه تشریح

دعا تحقق یافته است اگر چه خواندن ساده و به قصد رفع حوائج نیز دارای اثرات عظیم در روح و روان فرد می‌گردد. مولوی الله الله گفتن و اظهار درد و نیاز را نیز دارای مرتبتی بزرگ و نشانگر مراحل از رشد و تعالی انسان می‌داند و مناجات کردن را فی‌نفسه پیغام رحمت الهی می‌داند. گفت آن الله تو لبیک ماست و آن نیاز و درد و سوزت پیک ماست^{۱۳} رهبر انقلاب می‌فرماید: نفس دعا کردن

قیمتش بیشتر از اجابت آن است^{۱۴} دعا زنده کردن یاد خدا در دل و ارتباطی صمیمانه با ذات اقدس الهی است که این اتصال موجبات آرامش و اطمینان را فراهم نموده و به وسیله آن انسان غربت خویش را فراموش و سراپا شوق می‌گردد. نیایشگر با جرقه‌ای که دعا و نیایش بر وجود مستعد او می‌زند از عرصه محدود محیط و از ورطه کششهای سقوط‌دهنده مادی تن و از زندگی توأم با سختی و عسرت فراتر رفته و

مطالعات فریبگی
پایان جامع علوم انسانی

از یأس و قبض به نشاط و انبساط خواهد رسید. رضایت الهی و باز شدن دریچه‌ای از چشمه‌های هستی و یافتن لمحهای از قدرت و توانایی الهی از سوی فیاض مطلق و حقیقی، از نتایج دعا و ارتباط با خداوند است. دعا پاسخی به نیاز و ندای درونی انسان و وسیله‌ای برای عدم غفلت از خداوند عالم است.

رهبر کبیر انقلاب حضرت امام خمینی در این مورد چنین فرموده‌اند:

«تمام داروهای الهی و توسلات به امور غیبی وقتی است که طبیعت و اسباب طبیعی که همه از کارخانه خدایی و کمال قدرت حق تعالی هستند از کار بایستند و راه چاره‌جویی از اسباب ظاهری کوتاه شود و معالجه اطبا و داروهای آنها بی‌فایده شود، آنگاه خدا یک راه امیددی به روی بندگان خود باز کرده که یکسره از خدا و اسباب غیبی مایوس نشوند و دل به طبیعت و آثار طبیعت یکسره نبندند و از خدای عالم و آفریدگار خود غافل نشوند.»^{۱۵}

دعا و ناله‌های همراه آن به دلیل اینکه در عالیترین لحظات کرنش و خضوع در درگاه الهی صورت می‌گیرد و بیان سوز و ناله یک انسان وارسته و متقی است، سیری روحانی و مکاشفه‌ای درونی است که ضمن شعاع وسیع بیرونی آن به درون قلب نفوذ کرده که قابل توصیف و بیان نیست. دعا احساسات را لطیف و به ایجاد شوق و محبت قلبی کمک می‌کند. دعا در ایجاد بغض و کینه نسبت به دشمنان و ایجاد عشق و میل قلبی به مظاهر و شئون و ملزومات دینی اثری ماندگار و عمیق بر جای می‌گذارد. دعاها را کمیل، توسل، فرج و زیارت عاشورا... در جبهه‌های حق علیه باطل که همراه با ناله و سوز اشک صورت می‌گرفت در آرامش روانی و تهییج عواطف رزمندگان نقشی اساسی داشت. این زیارتها آمادگی روحی لازم را برای مبارزات حق‌طلبانه رزمندگان علیه سپاه کفر و شرک پدید آورده و پشتوانه‌ای محکم جهت تأسی به روش دفاع از اسلام به شیوه سرور و سالار شهیدان در طول هشت سال دفاع

مقدس بوده است. یقیناً اگر نوای روح‌بخش دعا و نیایش و عبادات خالصانه در سنگرها طنین افکن نبود در استقامت برای این دفاع طولانی و تحمل مصائب آن مشکلاتی پدید می‌آمد. دعا سبب مقاوم شدن روح و صیقل‌دهنده وجود انسان است. دعا سبب توجه به خلقت زیبا و شگفت‌انگیز طبیعت و پدیده‌های گوناگون آن گردیده و داعی را به تأمل در جلوه‌های زیبای آن واداشته و چهره زیبای آن را بدور از مظاهر مادی آن ارائه می‌نماید.

باید گفت: دعا به دلیل اینکه از زبان ائمه معصومین یعنی کاملترین انسانها که کلام آنها نور و توصیه‌های آنان موجب رشد است^{۱۶}، بیان شده است مسیر روشن و صحیح زندگی را در حوادث و فراز و نشیب‌ها به انسان می‌نمایاند. ادعیه را باید ترسیم‌کننده برنامه زندگی و تعیین‌کننده جهت‌گیریهای یک انسان متعهد متعبد شمرد. زیارت نیز همچون دعا سبب ژرف‌گرایی و تجسم عینی بخشیدن به اصول عقاید یعنی جهان‌بینی یک مسلمان شیعی است. ژانر با زیارت به درونی کردن ارزشهای دینی می‌پردازد و او همه این فضیلتها و ارزشها را در وجود الگوی او که امام زیارت شونده است متجلی می‌بیند. تعمیق باور به حیات پس از مرگ همراه با سیری در عوالم پس از حیات دنیوی، حدیث نفس و یادآوری غفلت‌ها و گناهان گذشته و توبه از آن، بیان مظلومیت و شناختن چهره واقعی امام و ترسیم زندگی و مبارزات آنان از مفاهیم نهفته در زیارات است. در جاودانگی یاد امام در ذهن و بیان حقایق حال آنان زیارت نامه‌ها مانند اعلامیه دفاعیه برای هر امام و معصومی عمل نموده است.

علاوه بر آثار روحی و روانی مترتب بر دعا، مضامین و محتوای آن سرشار از بیان معارف مختلف دینی اعم از اعتقادی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و عرفانی است. به عبارتی یکی از کارکردها و فلسفه‌های مهم ادعیه مأثوره را باید ارائه تعالیم حقه و دستورات دینی دانست.

در بحث مربوط به خداشناسی و توحید

مطالب تعقلی و فلسفی فراوان وجود داشت و بسیاری از ادعیه شرح و تفسیر قرآن کریم است. ذکر نعم الهی، تدبیر در خلق اعضاء و جوارح و نظم نهفته در همه پدیده‌های طبیعی ذکر ویژگی‌ها و صفات خداوند و نفی هر گونه شرک و... از جمله این‌گونه معارف دینی است. در این زمینه دعای عرفه حضرت امام حسین (ع) بهترین نمونه و مصداق است. آنقدر در دعای عرفه از توحید و عظمت خالق و جلوه ذات مقدس او در اشیاء و پدیده‌ها و رحمت و نعمت او سخن از آن امام همام ذکر می‌گردد که امام در اوج عرفان در حالی که همه چشم‌اندازهای و ملکوت و جبروت و لاهوت را می‌بیند، می‌گوید:

«کور باد چشمتی که تو را نمی‌بیند با آنکه تو همیشه مراقب او هستی و در زیان بادبندهای که از عشق و محبت تو چیزی نیافت»

نبوت عامه و خاصه و اهمیت نعمت نبوت حضرت محمد و صلوات بر آن حضرت به شکل ترجیح بند در اکثر ادعیه بویژه در صحیفه سجادیه حضرت زین‌العابدین (ع) آمده است، از معارف اساسی ادعیه ائمه معصومین (ع) است. از مقام امامت و ولایت به دلیل اینکه رکن اساسی دین و کلید بقیه اصول و معارف است بسیار به عظمت و بلندی یاد گردیده است. شان و جایگاه مقام ولایت به حدی است که مخالفت با آن مخالفت با خدا و دوستی با آنان دوستی با خداست.

«من والاکم فقروالی الله و من عاداکم فقد عادی الله»^{۱۷}

معاد و جهان آخرت و چگونگی امر حساب و میزان و صراط و عدل و فوز و رستگاری و یا غبن و خسران که در کتب دعائی نقل گردیده است آمادگی لازم را جهت مرگ فراهم می‌آورد.

در زمینه مسائل اجتماعی ابتدا خودسازی و تزکیه نفس از پلیدیها برای ورود به جمع مطرح گردیده و به آن در ادعیه تأکید گردیده و سپس چگونگی معاشرت و طرز سلوک با مردم اعم از

همسایگان و زیردستان و ... بیان گردیده است. توجه به امور جمعی و شرکت در امور اجتماعی جایگاه بارزی در نیایش که خصوصی‌ترین ارتباط فرد با پروردگار خویش است داشته و نشان‌دهنده توجه خاص اسلام به مسائل اجتماعی است. طلب سعه‌صدر و تفافل از امور کوچک و خطاهای معاشران و کریمانه گذشتن از آن و شرکت در فعالیت‌های اجتماعی، مبارزه با ستمکاران، تأکید بر استحکام پیوند نسلا و خانواده، انتخاب دوست و اهمیت آن در دعاهاى مختلف سمات، مکارم الاخلاق و دیگر ادعیه صحیفه سجادیه و کتب دعائی از مؤلفه‌های تربیت و تعلیم امور اجتماعی دعاست.

امور سیاسی در دعا به شکل گسترده‌ای مطرح و در زیارت جامعه از ائمه به عنوان دعائم‌الایمان و ساسة‌العباد تعبیر گردیده است. ائمه معصومین همه افعال و حرکات و سکوت و اقوال و عباداتشان و توأم با جهت‌گیریهای اجتماعی و سیاسی بوده است. امام سجاد با استفاده از سلاح دعا و گریه به اقصای چهره پلید ظالم پرداخته و با گذران سی و پنج سال از عمر پر برکت در اسارت و زندان و سختی، امواج غم و بلا و طوفان را با قوت و قدرت در هم شکست.

امام برای مَرزداران آرزوی داشتن جنگ‌افزاری کارگر و جمعیتی منسجم دارد و از خداوند دلی مملو از ایمان و قلبی پر اطمینان برای آنان طلب دارد.

محبت و عشق و شرف در میان عبارات عقیدتی و اجتماعی دعا نشان‌دهنده امتزاج امور مختلف با دعاست. جایگاه این امور در قلب و استفاده از عواطف امری ضروری در تربیت انسان است. عبارات عرفانی و قرین شدن آن با حزن و گریه که همراه خواندن دعا توصیه گردیده است زباینده ابرهای تیره تردید و اغوائت و وساوس شیطان و گشاینده درهای رحمت الهی است. دعا در این بعد سراپا شوق و تذلّل و سرشار از مودت و حب الهی است.

در ادعیه اسلامی اشارات متعدد به

کسب حلال و مصرف صحیح و انفاق و مالکیت مشروع و تولید و تلاش گردیده و با بیان حلیت سود و انفاق به موقع و مناسب راه‌های جلوگیری از تجمع ثروت و عدالت اجتماعی را ارائه نموده است. بیان اهمیت کار و کوشش ما جلوگیری از استضعاف و استکبار و خودداری از زیاده‌طلبی و زیاده‌خواهی و قناعت و عزت نفس و توزیع و مصرف صحیح، پرداختن قرض به نیازمندان در جای جای ادعیه نقل شده از ائمه معصومین (ع) و حضرت ختمی مرتبت (ص) ذکر گردیده است و با رعایت آن اصول و معارف دینی زمینه تحقق پیدا نموده جامعه‌ای توحیدی و الهی تشکیل خواهد گردید.

- ۱۱- حضرت آیت ... خامنه‌ای، سیدعلی، درس اخلاق، تهران: انتشارات ولی فقیه در سپاه امر، چاپ اول، ۱۳۷۱، ۱۲.
- ۱۲- مطهری، مرتضی، مقدمه‌ای بر جهان‌بینی اسلامی، قم: انتشارات صدرا، ۲۵۸.
- ۱۳- مثنوی مولوی، دفتر سوم
- ۱۴- حضرت آیت ... خامنه‌ای، درس اخلاق، تهران: انتشارات ولی فقیه در سپاه، چاپ اول
- ۱۵- بی‌آزار شیرازی، عبدالکریم، رساله نوین فقهی پزشکی مسائل درمانی، تهران، دفتر نشر و فرهنگ اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۲، ص ۱۹۱
- ۱۶- کلامک نور و امرکم رشد زیارت جامعه کبیره
- ۱۷- زیارت جامعه کبیره

پی‌نوشت‌ها:

- ۱- فطره الله التي فطر الناس علیها سورة روم آیه ۳۰
- ۲- ما خلقت الجن والانس الا ليعبدون سورة ذاریات آیه ۵۶
- ۳- واژه دعا در قاموس قرآن به معنی خواندن و حاجت خواستن آمده است. معنای اصطلاحی دعا صدا زدن توأم با تضرع و اظهار درماندگی و خواندن خدا نکر شده است. در فرهنگ معین نیز خواندن جمله‌های مأثوره از پیامبران برای طلب آمرزش، نیایش کردن، درخواست حاجت، مدح و ثنا، تحیت و تضرع و ... معنی شده است.
- ۴- حکیمی، محمدرضا، حماسه غدیر، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۶۱، ۱۵۲.
- ۵- ادعوی استجب لکم سورة مؤمن، آیه ۶۲.
- ۶- الذین یستکبرون عن عبادتی سید ملون جهنم دلخیزین سورة مؤمن آیه ۶۳
- ۷- ری شهری، محمدی، میزان‌الحکمه، ج ۳، مکتب‌الاعلام اسلامی، ۱۳۶۷، ۲۳۵.
- ۸- کلینی، یعقوب، اصول کافی، ج ۴ کتاب‌الدعا، باب ان‌الدعا سلاح المؤمن.
- ۹- همان منبع.
- ۱۰- حضرت امام خمینی، صحیفه نور، ج ۱۳، تهران: چاپخانه ارشاد، چاپ اول، ۱۳۶۴، ۱۸۰.

